

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיימים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

**הזכרת 'יעלה ויבוא'
בתפילה ובברכת המזון**

- שסט -

נמסר בש"ק פרשת חוקת ה'תשע"ד

בש"ק פרשת בלק יחל השיעור בשעה 5:45 אחה"צ בביהכ"ס אהל שרה ויהיה בענין:

איסור יין נסך

מנחה בשעה 5:25

בברכת התורה
המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לתמנתי: timnal@zahav.net.il

הזכרת 'יעלה ויבוא' בתפילה ובברכת המזון

ב ונראה להביא הוכחה גדולה ד'יעלה ויבוא' הוא ממטבע התפילה, דהנה בברייתא (בשבת כד ע"א) ימים שיש בהן קרבן מוסף כגון ר"ח וחוש"מ וכו' ואומר מעין המאורע בעבודה ואם לא אמר מחזירין אותו ואין בהן קדושה על הכוס, ויש בהן הזכרה בברכת המזון. ימים שאין בהן קרבן מוסף כגון שני וחמישי ושני של תעניות ומעמדות מתפלל שמונה עשרה ואומר מעין המאורע בשומע תפלה ואם לא אמר אין מחזירין אותו ואין בהן הזכרה בברכת המזון [כלומר כשאוכל ושותה בליל התענית, אבל בתפילה מזכיר מדינא דגמרא. ע"ש ברש"י]. וכן תני בתוספתא (ברכות ג.י.ד. ומובאת בירושלמי שם פ"ז, וכן בתוס' וברא"ש בשבת שם ובש"פ) לענין חנוכה ופורים 'כל שאין בו מוסף כגון חנוכה ופורים, ערבית שחרית ומנחה מתפלל שמונה עשרה ואומר מעין המאורע בהודאה ואם לא אמר מעין המאורע אין מחזירין אותו, וכל שיש בו מוסף כגון ר"ח וכו'". והנה יש לבאר עיקר דברי הברייתא והתוספתא שתלו הכלל בימים שיש בהם קרבן מוסף ושאינם בהם, מה ענין המוסף לדין הזכרות בתפילה ובברכה מ"ז. ורש"י (בשבת כד.) פירש שימים שאין בהם מוסף 'לאו דאורייתא נגהו'. ואין מובן מדוע נקטה הברייתא 'קרבן מוסף' כדי לומר שאינם מדאורייתא. וכבר נתבאר אצלנו באריכות במק"א שימים שיש בהם מוסף הם ימי 'מועד' או 'שבת' (ע' ערכין י) והרי הביטוי היחיד לקדושת ראשי חדשים מהתורה הוא בקרבנות המוספין, וכמו שכתב רש"י (בחגיגה יז:) על מה שאמרו 'מנה ימים וקדש חודש' - למוספין [וע' גם בלבוש תיז ובזכר יצחק יא], ועל כן התפילות באותם ימים הן 'תפילות מועד' ולא תפילת חול בעלמא, הלכך כל שלא אמר 'יעלה ויבוא' הרי עשאה תפילת חול, כי רק ע"י הזכרת מעין המאורע נעשית 'תפילת המועד', ולכן אם לא הזכיר חוזר ומתפלל, דאמירת 'יעלה ויבוא' הוא מעיקר מטבע התפילה, משא"כ ביום שאין בו מוסף שאינו 'מועד' הרי תפילתו תפילת חול היא אלא שתקנו להוסיף בה דברים, והיא הוספה שאינה ממטבע התפילה, הלכך אינו חוזר.

ודקדקנו כן בלשונות הרמב"ם, שכתב (תפלה ב.): 'בראשי חדשים ובחולו של מועד מתפלל ערבית שחרית ומנחה תשע עשרה ברכות כשאר הימים ואומר בעבודה או"א יעלה ויבוא'. ובהמשך כתב (ה"ג) 'בחנוכה ובפורים מוסיפין בהודאה על הניסים'. ויש לדקדק שלענין יעו"י כתב לשון 'ואומר' ולענין על הניסים כתב 'מוסיפין'. וגם יש לעמוד על לשונו 'מתפלל ערבית שחרית ומנחה תשע עשרה ברכות כשאר הימים' - מה בא להשמיענו בזה, ומדוע לא כתב כן גבי חנוכה ופורים. אך להאמור א"ש, דראש חודש דאיכרי מועד הרי תפילתו היא 'תפילת מועד' ולא תפילת חול רגילה', והרי ביטויה היחיד של תפילת מועד זו היא באמירת 'יעלה ויבוא', נמצא אם כן שאינה תוספת בעלמא אלא כך היא עיקר המטבע של תפילת אותו היום. וזהו שכתב 'ואומר' ולא לשון 'תוספת' כבחנוכה ופורים. ועל כן הוצרך להשמיענו שאעפ"י

א התוס' בפרק ד דברכות (כו:) כתבו בשם רבנו יהודה: אם טעה ולא הזכיר ראש חדש במנחה - לא יתפלל בלילה תפילת תשלומין, דלמה יתפלל עוד הרי כבר התפלל כל תפילת המנחה מבעוד יום לבד ר"ח שלא הזכיר אם כן אין מרויח כלום אם יחזור ויתפלל במוצאי ר"ח שהרי לא יזכיר שוב ראש חדש. וחכמי פרוניצא חולקים (ע"ש בתוס' וברא"ש) וסוברים שיחזור ויתפלל. והנה הבאור הרווח ביסוד מחלוקתם, מובא בכתבי הגר"ח ועוד (ע' קה"י ברכות; זכרון שמואל כב), דהר"י יהודה סובר שאמירת 'יעלה ויבוא' בראש חדש הוא דין הזכרה אבל אינו ממטבע התפילה גופא [כגון שאילת גשמים בחורף שהיא ממטבע הברכה ואינה תוספת. כן נקט הגר"ח שם. אך ע' בהגהות מלא הרועים ברכות כט], וכיון שלא החסיר בעיקר התפילה נמצא שחזרתו באה רק בשביל הזכרת מעין המאורע הלכך כל שגם בחזרה לא יזכיר זאת, למה יחזור". ואילו חכמי פרוניצא סוברים [כפי המשתמע מדבריהם] דיעלה ויבוא ממטבע התפילה הוא וכשלא אמרו הוי כמחסיר ברכה מהתפילה וכמי שלא התפלל דמי, וצריך לחזור הגם שלא יזכיר מעין המאורע בחזרתו במוצאי היום.

א"א שהסבר זה קשה טובא אליבא דהלכתא, דהנה במחלוקת זו הכריע השו"ע (ק"א, יא) להתפלל ערבית שתיים אלא שיתפלל אותה בתורת נדבה מפני הדעה האחרת. הרי משמע שנקט לחוש עכ"פ לסברת חכמי פרוניצא שהמחסיר 'יעלה ויבוא' נחשב כאילו לא התפלל. ואילו בשני מקומות אחרים נראה לכאורה דנקטינן דהזכרת מעין המאורע הוא ענין נוסף ולא ממטבע התפילה גופא; בספק אם הזכיר 'יעלה ויבוא' פסק הרמ"א (תכב"א) שאין צריך לחזור [רק האחרונים הכריעו שחוזר משום דמסתמא התפלל כפי רגילותו ולא אמר, אבל בעיקר הדין נקטינן דבספק שקול אינו חוזר], ואילו המסופק אם התפלל, קי"ל (ק"א) שחוזר ומתפלל - הרי משמע שהמתפלל ולא הזכיר מעין המאורע לא דיינינן ליה כאילו לא התפלל, שאם כן הו"ל לחזור ולהתפלל כדין המוסופק אם התפלל. ועוד קי"ל (כד"י - עפ"י הר"מ בתוס' ברכות כט: ור"ה לד:) מי ששכח ולא אמר יעלה ויבוא בר"ח או בחולו של מועד, יכוון דעתו וישמע מש"צ כל י"ח ברכות, דכיון שכבר התפלל אלא ששכח ולא הזכיר, אעפ"י שהוא בקי - ש"צ מוציא. הרי גם בהלכה זו נראה שאין זה כמי שלא התפלל, דהא קי"ל שאין יוצא בתפילת הש"צ אלא הבור ולא הבקי, ואפילו לא החסיר אלא ברכה אחת. ועל כרחק לומר דהכא שאני שכבר התפלל אלא שחסרה לו הזכרה בעלמא, הלכך יוצא בשמיעה מהש"ץ ידי חובת הזכרה. וא"כ קשיא הלכתא אהלכתא.

א אך נראה שהתוס' לא הבינו כסברא זו בדעת הר"י יהודה, שהרי כתבו להוכיח מהר"ף שהולק, ממה שכתב שאם הקדים התשלומין לחובה צריך להתפלל שוב לתשלומין, הגם שלא ירויח בתפילה הנוספת - הרי מוכח שהבינו בדעת הר"י שאפילו כשלא עלתה לו תפילה כלל ולא משום חסרון הזכרה, אין לחזור. והטעם, דס"ל שכל שבמציאות התפלל לא תקנו השלמה בחזרת אותה תפילה ממש, שכבר אמרה ויבא רחמי. אכן התוראי"ש לא נקטו כהתוס', שהרי נקט כהר"י ואעפ"י נקט כהר"י. וכן אהלכתא, אף דנקטינן לחוש להר"י, מכל מקום בלא הזכיר בראשונה והזכיר בשניה קי"ל שחוזר. ומ"מ צ"ע אם י"ל שהסברא משום הזכרה בעלמא, שהרי הר"י אמר דבריו גם לענין מי שהתפלל בשבת י"ח ברכות ולא הזכיר שבת, והרי לכאורה תפילת השבת היא מגוף מטבע הברכה ואינה דין הזכרה בעלמא.

ב יש להעיר מסימת לשון הרשב"א בברכות (ל:) דמשמע שאף בספק חוזר. ומאיך שיטתו (בדף כו:) כהר"י יהודה שהשוכח יעו"י אינו משלים במוצאי ר"ח. ושמן נקט שמשום סברת 'ולואי ויתפלל כל היום' יש לחזור אפילו במקום שלא החסיר ממטבע התפילה אלא בספק הזכרה בעלמא. אלא שהרשב"א גופיה נקט לעיקר (בדף כ"א) דהמסופק אם התפלל אינו חייב לחזור ולהתפלל. ועל כן נראה יותר לפרש שזה שכתב שבספק הזכרה חוזר היינו מטעמא דתלין דלא הזכיר.

ג ע' בשיעור עד, ז. וע"ע בשיעור פגו.

ד אם כי הכרח אין כאן, ד"ל דלא מועד ממש הוא אלא שנקרא כן בצד מה, וכדכתיב 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם' וכמוש"כ בפתח עינים בערכין, ושפיר אפשר לומר תפילת חול היא. ואמר הרמב"ם תשע עשרה ברכות בגלל המשך דבריו, שכמוסף אומר שבע ברכות. משא"כ בחנוכה ופורים לא הוצרך לומר.

הרי שברר מילותיו כאן כמו בהלכות תפילה, להבחין בין אמירה שנתקנה כחלק ממטבע הברכה ובין תוספת על הברכה. [והזכרה שבראש חודש ובחולו של מועד משתנה גדרה בין תפילה, שהיא 'תפילת מועד' / ראש חודש', לבין ברכת המזון שאין חלות שם סעודה לאותם הימים, דהא אי בעי לא אכיל פת, לכך דינה כסעודת חול אלא שצריך להוסיף הזכרה בברכה. לכך לענין תפילה כתב בהם לשון 'אמירה' ולענין ברכת המזון לשון 'הוספה']:

ובזה יש להמתיק הטעם שאין הזכרת חנוכה ופורים בברכה מעין שלש, כמובא בהגהות מיימוניות (ברכות ב) בשם מורו המהר"ם מרוטנבורג. ובתשובות מהר"ם (ד"פ ע) ביאר טעמו, שאין ענין הודאה בגוף ברכת מעין שלש אלא בסופה, וסוף הברכה אינו מקום תוספת דברים. והגר"ח פירש שבברכת 'מעין שלש' אין מכלילים אלא דברים הקובעים ברכה בפני עצמן, שכך תקנו להיותה 'מעין שלש ברכות' - להזכיר בה מעין כל ברכה וברכה, והרי בשבת ויו"ט יש שם ברכה לעצמה אם שכח ולא הזכיר 'רצה' ו'יעלה ויבוא' בברכת בונה ירושלים, משא"כ בחנוכה ופורים שאינם קובעים ברכה לעצמם בשום אופן - אינם מוכללים ב'מעין' [ובזה פירש למה בברכה מעין שלש היום נזכר אחר 'ובנה ירושלים' שלא כבברכת המזון - כי עיקר תקנתם בברכה זו הוא מפאת הברכה המיוחדת להם כששכח, הנאמרת גם בברכת המזון גם לאחר ברכת בונה ירושלים. וכן מובן נוסח 'זשמחנו ביום חג ה...' (שהנצי"ב פקפק עליה וצדד לומר 'זכרנו', אך כך הוא הנוסח בטור ועוד), והלא ב'יעלה ויבוא' אין מזכירים שמחה אלא זכרון בלבד - אך בברכה הנאמרת בפני עצמה מזכירים 'אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל לששון ולשמחה' - הלכך אף במעין שלש הבאה תחת ברכה זו, תקנו מעין אותו נוסח]. ולפי האמור מומתק הענין; שבימים המחויבים בסעודה יש בהם ברכה בפני עצמה כי ההזכרה היא חלק ממטבע ברכת המזון גופא לעשותה ברכת-המזון מסוימת על סעודת שבת ויו"ט, ולכן מזכירים אותם גם במעין שלש, משא"כ כשאין חיוב סעודה והריהי ברהמ"ז של ימי חול דעלמא, לכן אין בהם ברכה בפני עצמה ולא הזכרה במעין שלש. והרמב"ם לשיטתו שבראש חודש וחיה"מ אין ברכה בשם ומלכות בפני עצמה (ע' הל' ברכות ב, ג) כיון שאין בהם חיוב פת, ולכן נקט (ג, ג) שאין הזכרה במעין שלש אלא בשבתות וימים טובים, כמוש"כ הגר"ח'.

וזהנה הגר"ח יסד דבריו על פי דברי הר' יונה (ברכות לג) שבמוצ"ש אי אפשר להתפלל תפילה קצרה ד'הבינונו' כיון שצריך להבדיל בתפילה ואי אפשר להבדיל בברכה מקוצרת דמעין הברכות האמצעיות, כיוון שהבדלה אינה קובעת ברכה לעצמה. ולפי האמור לעיל מוטעמים גם עיקר דברי ר' יונה, שברכה מקוצרת היא דווקא לדברים שהם מעיקר מטבע התפילה ולא להוספות, ומה שקובע ברכה לעצמו זהו סימן ומודד שאינו בגדר הוספה אלא ממטבע התפילה, משא"כ הבדלה דאינה אלא הוספה בעלמא].

ומעתה יקשה טובא מהראיות שהתבארו לעיל דיעו"י אינו ממטבע התפילה אלא הוספה בעלמא.

1. כן נוסחתינו, אבל בגמרא (ברכות מט) הנוסח 'לשמחה ולזכרון, וי"ל שבמעין שלש קיצרו דסגי ביזמחנה דממילא איכא זכרון.

2. אך לדעת רוב הפוסקים מברך בשם ומלכות ורק אינו חותם בה, וכ"מ לכאור' מרהיטת לשון הרמב"ם ב, יב-יג (ולח"מ). וע"ע בענין זה בשיעור קה, ב.

שהיא תפילת מועד, לא תימא שיש בה שבע ברכות כבשאר תפילת המועדות דשבת ויו"ט אלא זו תפילת מועד שיש בה תשע עשרה ברכות עם 'יעלה ויבוא'. משא"כ בחנוכה ופורים שאין בהם מוסף הרי שאין בהם חלות שם 'מועד' ותפילתן תפילת חול, אלא שיש בה תוספת הזכרה מעין המאורע, הלכך אינו חוזר. וזהו שדקדק הרמב"ם לכתוב 'מוסיפין' [וכן גבי 'עננו' בתעניות כתב (ה"ד) 'מוסיף בשומע תפילה עננו' וכן בתשעה באב מוסיפין בבונה ירושלים רחם' - כי גם שם תוספת הזכרה היא ואינה ממטבע התפילה, שהרי אם לא אמר אינו חוזר. וכן לענין תוספות הגאונים בעשרת ימי תשובה כתב (בה"ט) לשון 'תוספת'. משא"כ בהזכרת גשם כתב (בהט"ו) 'אומר בברכה שניה מוריד הגשם' - שאינה תוספת אלא מוגף המטבע כמוש"כ הגר"ח].

נמצא אם כן שאף על פי שמשמע ברמב"ם שאמירת 'על הנסים' הוא דין הזכרת מעין המאורע וכדמוכח כן מכל הנ"ל, מ"מ הזכרה זו בגדר 'תוספת' היא ולא ממטבע התפילה גופא שעל כן אם שכח אינו חוזר, שכך עומק פשט הברייתא דכל שאין בו מוסף אין ההזכרה אלא בגדר 'הוספה' ולכן אם לא אמר לא החסיר מוגף מטבע התפילה הלכך אינו חוזר. והם שני אופנים בחיוב הזכרה 'מעין המאורע'; יש שהיא נעשית ממטבע התפילה [בימים שיש בהם מוסף] ויש שהיא בתורת תוספת [בימים שאין בהם מוסף].

וי"ל להמתיק בזה מה שכתבו התוס' בברכות (ל): על הא דאמרין טעה ולא הזכיר של ר"ח ערבית אין מחזירין אותו לפי שאין ב"ד מקדשים את החודש בלילה: 'יש מפרשים דוקא בלילה ראשונה אין מחזירין אותו לפי שאין מקדשים החדש בלילה אבל בלילה שניה מחזירין אותו שכבר מקודש מיום שלפניו. ולא נראה לחלק. וכתב באור-שמח (תפילה יא) שמעודו תמה על טעם הדבר שאין נראה לחלק, יעו"ש. ונראה שגדר הדבר הוא שהואיל וקדושת ר"ח מתבטאת מדאוריתא רק במוספין כנ"ל, י"ל שעיקר קדושת ר"ח הוא ביום (ע' זכר יצחק יא), וא"כ יש לומר שההזכרה בלילה אינה אלא בגדר 'הוספה' ולפיכך אם שכח אינו חוזר, משא"כ ביום שהוא זמן המוספין, אזי בעינן לחלות שם תפילת-מועד ואמירת 'יעלה ויבוא' היא ממטבע התפילה גופא. ולכן אף בליל השני שכבר נקבע היום כראשון לחודש, אבל קדושת היום עיקרה רק ביום ולא בלילה. והארכנו בזה במק"א"].

ועל דרך זו מתבאר הכלל דכל דאי בעי אכיל אי בעי לא אכיל, אם שכח להזכיר בברהמ"ז אינו חוזר (ברכות מט) - שבימים שחייב לאכול סעודת פת, הרי חל שם היום על הסעודה, 'סעודת שבת' ו'סעודת יו"ט', ועל כן הברכה על סעודה זו, יש לה מטבע מיוחד ואם החסיר ההזכרה הוי כמברך ברכת סעודת חול ולא ברכת סעודת שבת. משא"כ בימים שאין בהם חיוב אכילת פת הוי סעודת חול הלכך חיוב ההזכרה בברכה היא בגדר הוספה ולא ממטבע הברכה, הלכך אם שכח אינו חוזר.

וגם כאן מדוקדקים הדברים בלשונו הזהב של הרמב"ם, שלענין אמירת 'רצה' בשבת ו'יעלה ויבוא' ביום טוב בברכת המזון, כתב (בהלכות ברכות ב, ה) לשון 'אומר': 'אומר קדושת היום... אומר יעלה ויבוא', ואילו בראשי חודשים ובחולו של מועד כתב: 'מוסיף באמצע ברכה שלישית יעלה ויבוא'. וכן לענין 'על הנסים' בחנוכה ובפורים כתב (שם הלכה ו) 'מוסיף באמצע ברכת הארץ על הנסים'.

זפתח הענין נמצא בדברי מרכבת המשנה (ח"ב תפילה שם). הנה פליגי אמוראי ברפ"ד דברכות (כו:); רבי יוסי ברבי חנינא אמר תפלות אבות תקנום. רבי יהושע בן לוי אמר כנגד תמידין תקנום. והנה הרמב"ם כתב (א,ה) שתקנו מגין התפילות כמגין הקרבנות, שתי תפלות בכל יום כנגד שני תמידים, וכל יום שיש קרבן מוסף תקנו בו תפילה שלישית כנגד קרבן מוסף. וכן התקינו שיהא אדם מתפלל תפילה אחת בלילה שהרי אברי תמיד של בין הערבים מתעכלים והולכים כל הלילה, ואין תפילת ערבית חובה כתפילת שחרית ומנחה אלא שכבר נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית וקבלוה עליהם כתפילת חובה. הרי שנקט סברת ריב"ל דכנגד תמידין תקנום. והקשו מדברי הרמב"ם בהלכות מלכים (ט,א) בפרטו את המצוות שמקודם מתן תורה, 'בא אברהם ונצטווה יתר על אלו (- שבע מצוות בני נח) במילה. והוא התפלל שחרית. ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפלה אחרת לפנות היום. ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית. הרי שנקט כאן כדברי ר' יוסי ב"ר חנינא תפילות אבות תקנום. וכתב הלח"מ (בהלכות תפילה שם) על פי מה שאמרו בגמרא שגם לריב"ח אסמיניהו רבנן אקרבנות. אם כן אפילו אם אבות תקנום שפיר קאמר הרמב"ם כנגד תמידין תקנום. ובאור שמח הוסיף שהואיל ובגמרא הביאו ברייתות המסייעות לזה ולזה, על כן נקט הרמב"ם כשתי הדעות גם יחד.^ט

זבן נקט בעל המרכבת דודאי הא והא איתנהו, תפלות אבות תקנום וגם תקנו חז"ל תפילות כנגד התמידין, והוסיף שמשום תקנת האבות זמן תפילת שחרית הוא כל הבוקר דהיינו עד חצות שהגיע זמן המנחה. ואולם מתקנת חז"ל דאסמיניהו אקרבנות, תקנו בזה זמן מוגבל לזמן הקרבת התמידין. נמצא אם כן כשמתפלל לאחר ארבע שעות - למאי דקיי"ל כרבי יהודה - הגם שלא יצא ידי תפילה בזמנה שהרי תקנו חכמים זמני התפילות כנגד זמני הקרבן, מ"מ חובת תפילה - מתקנת האבות - קיים.

זעדיין צריך באור בכל הענין. ראשית צריך להבין את פשר כפילות התקנה; מאחר והאבות כבר תקנום, מה הוסיפו אנשי כנסת הגדולה לתקן להתפלל כנגד התמידין, והלא כבר מתוקנות התפילות מקדמת דנא. ועוד, סוף סוף מקור דברי ריב"ח והרמב"ם שיצא ידי חובת תפילה לאחר עבור זמנה, לא נתבאר כל צרכו, הרי לא חידשו כן מסברא דנפשיהו, אלא ודאי הוציאו זאת מדברי הגמרא לענין תפילת תשלומין כנ"ל, והרי שפיר יש לחלק מהטעם דלעיל, דהתם תפילה בזמנה היא שמתפלל כפי שתקנו לו חכמים, אבל מהי תיתי לחדש 'חובת תפילה' מחוץ לזמן שתקנו חכמים.

זח והנה מקור לשני דינים בתפילה מצינו בדברי הגר"ח (תפלה ד,א), שדייק מדברי הרמב"ם ששתי כוונות הן בתפילה; כוונה אחת שעומד לפני ד' - נצרכת לעצם מעשה התפילה, דבלאו הכי מתעסק בעלמא הוא. כוונה זו נצרכת בכל משך התפילה, דהא בלעדיה אין זה 'מעשה תפילה' כלל. ועל זה כתב הרמב"ם בפרק ד (טו) כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה. ועל כוונה זו כתב הרמב"ם (שם) שאם מצא דעתו

ט גם י"ל בפשיטות שאף שהאבות תקנו עיקר התפילות, לא תקנו לאחרים אלא שנהגו לעצמם [כמדויק לשון הרמב"ם בהלכות מלכים] ואולי גם לבני ביתם. ועי"פ אין כאן תקנה קבועה המחייבת אותנו, שאין על תקנתם שקודם מתן תורה מצות 'לא תסור'. (עפ"י הגר"ח גולדברג שליט"א). וכן נראה לומר בפירושו דברי השיט"ק שפירש מה שאמרו בגמרא שאף לריב"ח דאבות תקנום אסמיניהו רבנן אקרבנות, כי לא חלה חובה עלינו עד שבאו חכמים והסמיכו על הקרבנות כדי שיהיו חובה. ועי"פ בראשונים יומא כה:

ז ויש לבאר, דהנה איתא בסוף פרק אין עומדין (ברכות לד:), המתפלל צריך שייכוין את לבו בכולן. ואם אינו יכול לכוין בכולן יכוין את לבו באחת. ופירשו בגמרא: בברכת אבות. וכן נפסק להלכה (רמב"ם תפלה יא:); מי שהתפלל ולא כיון את לבו - יחזור ויתפלל בכוונה. ואם כיון את לבו בברכה ראשונה - שוב אינו צריך. הלכה זו מוסכמת על דברי הכל, אלא שלענין מעשה כתב הטור (קא) דהאידינא אין אנו חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין אם כן למה יחזור [וכ"ה ברמ"א. ואולם השו"ע העתיק דברי הרמב"ם]. אולם מצד עיקר הדין כל שלא כיוון באבות לא יצא ידי חובתו, כמשמעות דברי הגמרא.

זכתב בבאור-הלכה (קא,א) דלכאורה נראה שאם לאחר שסיים אבות נזכר שלא כיוון בה - אין לו להמשיך ולהתפלל, שהרי מצד הדין אינו יוצא ידי חובתו בלא כוונה בברכת אבות, וכיצד ימשיך להתפלל. אלא שבחיי-אדם (כד,ד) משמע שאף באופן זה ימשיך תפילתו. ואמנם צריך ליתן טעם בדבר שהרי אין זו תפילה שיוצא בה, ולכאורה מברך הוא כל ברכותיו לבטלה.

זבקהלות יעקב (ברכות כז,א) כתב שצריך לומר דנהי דצריך מדינא לחזור ולהתפלל, מ"מ אין נחשבות ברכותיו כברכות לבטלה כי גם בלא כוונה יש ענין תפילה באמירה בעלמא. הלכך גם אם אי אפשר לו לכוין בשום אופן מ"מ אם התפלל בשביל אמירת התפילה, עבד נמי מצוה, אלא שחיסר כוונה וצריך לחזור [מעיקר דינא] כדי לקיים תפילה בכוונה. אלא שכבר העיר בקה"י שצריך עיון מגין שישנם שני דינים בתפילה, דין תפילה בכוונה ודין נוסף של אמירת תפילה אף בלא כוונה.

ז והנה תנן רפ"ד דברכות, תפלת השחר עד חצות. רבי יהודה אומר עד ארבע שעות. ומבואר בבביתא שנחלקו אודות זמן הקרבת התמיד, האם קרב והולך עד חצות או רק עד ארבע שעות של היום. ואמר רב כהנא (שם כז:). הלכה כרבי יהודה הואיל ותנן בבביתא כוותיה. וכן פסק הרמב"ם (תפלה ג,א) שזמן תפלת השחר עד סוף שעה רביעית. אלא שהוסיף שאם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום - יצא ידי חובת תפילה אבל לא יצא ידי חובת תפילה בימנה. והם דברי ריב"ח בברכות. ויש לבאר מקור דבריהם. גם צריך באור מאי ניהו 'חובת תפילה' ומאי ניהו 'חובת תפילה בימנה'. והכס"מ הראה מקורם מדברי הגמרא (כו:). גבי טעה ולא התפלל שחרית מתפלל במנחה שתים, 'עד חצות יהבי ליה שכר תפלה בזמנה מכאן ואילך שכר תפלה יהבי ליה שכר תפלה בזמנה לא יהבי ליה'. אלא שקשה (ע' לחם משנה שם) דלא דמי, דהתם הלא מתפלל בזמן המנחה והריהי תפילת המנחה הבאה לתשלומין על תפילה אחרת שהחסיר, אבל הכא הלא אין זו תפילה בזמנה, ומנין לנו לחדש שיש 'חובת תפילה' שאינה בזמנה?^ח

ח נראה בפשוטו עפ"י משמעות הרמב"ם, ד'חובת תפילה' דקאמר היינו החובה מדאורייתא, שכן המשיך בנימוק להלכה זו: 'שכשם שתפלה מצוה מן התורה כך מצוה מדבריהם להתפלל אותה בזמנה כמו שתקנו לנו חכמים ונביאים'. ונקט שחכמים לא צמטמו המצוה דאורייתא אלא קבעו לה זמנים מסויימים מדרבנן, אבל לעולם יש לקיים דינא דאורייתא גם שלא בזמנה, וכדאמרין 'ולואי ותפלל אדם כל היום כולו דמשמע אף מחוץ לזמנים. וכן מורה סתימת לשון הרמב"ם (בפ"א ה"ט) שאם רוצה אדם להוסיף להתפלל כל היום כולו הרשות בידו. ומשמע אף בין זמן תפילת שחרית למנחה. וכן לענין המובא להלן, בתפילה שלא בכוונה פירוש המלות, שכתב הגר"ח דשם תפילה איכא, עי"ש שני מהלכים. בתחילה משמע שנקט לפרש אף במצוה-דרבנן שיש תפילה אף בלא כוונה, ושבו צדד לפרש שם הטעם משום דמדאורייתא מיהא הויא תפילה, עי"כ תפלל גם בלא יכול לכוון ואת. וי"ל שזוהו גם טעם המג"א (תקנא, המובא להלן) שאם יודע ברכה אחת מה"ח - שאימרה, כי מהתורה יוצא בברכה אחת ושפיר דמי לקיים בחלק מן הברכות המצוה דאורייתא, הגם דמדרבנן לא יצא וכמוש"כ הבאה"ל שם, דלא באו חכמים בקביעתם הנוסח לגרוע מדין התורה.

הראנו לדעת כמה וכמה דוגמאות להבחנה זו בלשונות הרמב"ם; במצות ראייה², שמחת הרגלים³, פריה ורביה⁴, הצוצרות⁵, קדושת הכהנים⁶, שמיטת קרקעות⁷, ועוד. אף כאן אתה אומר: מעשה המצוה הוא העמידה בתפילה בבקשת רחמים, אבל קיומה ועניינה הפנימי הוא עבודת ה' כדכתיב 'אתו תעבוד', ו'לעבדו בכל לבבכם'. צורת עבודה זו מתקיימת במעשה זה של עמידה בתחנונים לפני ד' בבקשת צרכים, כעבד וכתנין העומדים לפני רבם-מלכם, שחייבים לו את חייהם ומודים עליהם ומבקשים את צרכיהם ומחסוריהם. הרי שמעשה התפילה מורה על עבודת, והוא הקיום המבוקש מן המצוה.

והנה זה אמור לגבי גדר המצוה מדאוריתא [שהיא להרמב"ם בכל יום, ולהרמב"ן עכ"פ בשעת צרה. ולדברי הגר"ח (שם), אף החולקים על הרמב"ם לא נחלקו אלא לענין חובת התפילה, אבל קיומה ועניינה לכו"ע מדאוריתא. ובה י"שב (כן מובא בשמו בספר עמק ברכה) כיצד יתכן שברכת כהנים דאוריתא והלא היא אינה אלא בשעת עבודה והרי להרמב"ן התפילה גופא אינה מדאוריתא - אלא שאף להרמב"ן חיוב הוא דליכא אבל כאשר מתפלל ודאי מקיים מצוה מדאוריתא ושפיר יש בה מצות ברכת כהנים מדאוריתא באותה שעה⁸]. וכמו כן יש לומר שני גדרים אלו כלפי מצות תפילה דרבנן, במה שתקנו להתפלל שלש פעמים ביום בשלשה זמנים ובנוסח מסויים; שני דינים חלוקים הם בתקנת תפילה דרבנן: עבודה, ובקשת רחמים. ואם בדאוריתא אי אפשר לאחד בלא חברו, דהמעשה והקיום הנם שתי פנים של המצוה האחת, מ"מ כלפי הדין דרבנן יתכן הא בלא הא, וכפי שיבואר.

אכן שתי פנים אלו של התפילה, מפורשים הם בתפילה גופא, שהרי אנו אומרים בנוסח התפילה שתי ברכות על התפילה; האחת היא ברכת 'שמע קולנו' ואחת ברכת 'צפה בעמך ישראל ובתפלתם'. ומה החילוק ביניהן - אלא שבראשונה אנו מתפללים על שמיעת התפילה, בקשת הרחמים; 'חוס ורחם עלינו וקבל ברחמים וברצון את תפילתנו וכו' בא"י שומע תפילה'. ואילו בשניה המדובר על ריצוי העבודה שבתפילה; 'ותהי לרצון תמיד

יב	שיעור סג.
יג	שיעור ב.
יד	שם.
טו	שיעור יא.
טז	שיעור ו.
יז	שיעור כה.

יח מלשון הגר"ח משמע לכאורה שמקיים בזה מצוה דאוריתא. והרי זה גדר מצוה שאינה חיוב אלא קיום בלבד [ובגן מצות ערכין או הפרת נדרים שאין שם ציווי אלא המצוה היא ההנהגה בדין האמור בענין. אלא שכאן מסתבר שיש בזה ענין מדאוריתא ומבטל על כך שכן, ובגן מצות ישוב א"י (להרמב"ן) שפירש הרמב"ם שהיושב מקיים מצוה אבל אינו חייב לעלות ולישב]. או שגם גדר המצוה הוא, כשאתה בא לבקש ולייחל, פנה אליו יתברך, וענין יושבו תשבע האמור בהמשך: אם באת להישבע, הישבע בשמו ולא בשם אחר (כדפירש הרמב"ן במצוה ז). ובגן מצות קדושתין וגירושין: אם באת לישא אשה או לשלחה, עשה זו בצורה מסוימת. בין כך ובין כך צ"ב מדוע לא מנא הרמב"ן כמצוה הלא מצוה קיומית ג"כ נמנית ככל הנך. ולמה הוצרך לומר דדרשת הספרי אסמכתא. ושגא המונה רק דעם החפצא דתפילה היא ענין מדאוריתא, אבל לא בתורת מצוה. [וכמו כן נראה שאף להרמב"ם כשלא נתכוון לשם מצוה, הגם שלא יצא ידי המצוה למ"ד מצ"כ, מ"מ חפצא דתפילה ופעולתה איכא, שאין התפילה עצמה תלויה במצוותה. וכיו"ב הישב בתשובה בלא כוונת מצוה, נראה דתשובתו מועילה לכפר, דהתשובה היא מציאות מצד עצמה גם בלא המצוה שדבר, וה"נ תפילה]. וענין דונגא לכך מצוי בדברי הגר"ח (איס"ב ד) אודות קביעת הוסת דיעקרה מדאוריתא הגם שאינה מחייבת דין מסוים לחוש לה וכד'. ויותר נראה לפרש בכונת הגר"ח שאף להרמב"ן מתקיימת בתפילה המצוה הכללית של עבודת ה', אבל אינה מצוה פרטית של תפילה. והואיל והיא מצוה כוללת אינה נמנית וכמוש"כ שם. [לדברי הגר"ח יש לישב קושיית התוס' בסוטה (ג). למה לא שנה התנא שאר ברכות בכלל לשון - די"ל שגמנה רק אמירת דאוריתא הגם שאינה מחייבת מדאוריתא. ולכן שנה תפילה וק"ש, משא"כ ברכות הפירות והמצוות. ומה שלא שנה קידוש י"ל שיעקרה הזכירה ולא כתיב ביה אמירה: או 'ברכה'].

משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו. ועוד יש דין כוונה-נוספת המיוחד לתפילה - לכוון פירוש המלים שמתפלל. ועל כוונה זו אמרו בגמרא שאם כיוון לבו באבות יצא. הלכה זו הביאה הרמב"ם בפרק י (א) [ולא פירשה אצל שאר הדברים המעכבים את התפילה]: מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה. ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך. ושם לא כתב הרמב"ם שאם אינו יכול לכוון לבו באבות לא יתפלל. ודייק מזה הגר"ח שכוונה זו, אעפ"י שאם החסירה יחזור ויתפלל, מ"מ שפיר חלה חובת תפילה גם אם לא כיוון באבות, כי שם 'תפילה' יש גם בלא כוונת פירוש המלים. [החזו"א חולק על הגר"ח וסובר שמכל מקום איכא 'כוונה כהה' דעומד לפני המלך גם אם אינו חושב על כך באופן מודע בכל משך התפילה, וכדאמרו בירושלמי (ברכות פ"ב - הובא בתוס' ר"ה טז: וב"ב קסד) אמר רבי חייא רבא מן יומא לא כוונת אלא חד זמן בעית מכוונת והרהרית בלבי וכו'. א"ר מנא מחזיק אנא טיבו לרישיה דכי מטי למודים הוה כרע מגרמיה. ואולם בעצם יסוד הגר"ח ששתי כוונות הן, כוונת המלות והכוונה שעומד לפני ד' - לא פליג].

הרי מבואר לן מדברי הגר"ח - שדייק כן מלשונות הרמב"ם - שאף באופן שאינו מקיים המצוה כתיקונה ומצוותה, כגון שלא כיוון פירוש המלים כלל, חלות שם תפילה מיהא איכא, שעל כן הוא מתפלל גם כשאינו יודע כלל פירוש המלים. ואין אומרים כיון שלא קיים התפילה כמצוותה שוב ברכותיו יוצאות לבטלה. והרי זה ממש דינא דהח"א שאף אם לא כיוון בברכת אבות ממשך להתפלל.⁹

ולבאר שני הדינים הללו, נראה על פי לשון הרמב"ם ריש הלכות תפלה: 'מצות עשה להתפלל בכל יום'. וברמזי המצוה הגדיר את המצוה 'לעבוד את ה' בכל יום בתפילה'. והנה כבר ביאר הגר"ח ששני גדרים הם: מעשה המצוה וקיום המצוה. כלומר ישנן מצוות שמעשה המצוה הוא דבר אחד ואילו קיומה ועניינה הוא דבר אחר המתלווה אל המעשה, וכגון במצות שופר, אמר הגר"ח [בדעת ראשונים דלא כהרמב"ם] שמעשה המצוה הוא התקיעה אבל קיומה תלוי בשמיעה. ואמר עוד, שהרמב"ם ברמזי המצוות מגדיר את קיום המצוה, ואילו בגוף ההלכות בהן מפורש המעשה אשר יעשה האדם, מגדיר הרמב"ם את מעשה המצוה. וכבר

י ועי' צ"ח (ט) דיש לפרש 'לא כוונת' - לא הוצרך, דכוונת הלב [כלומר פעולת ההתמונות] שייכת כבעל דמיון ומחשבות, שהלשון משולה לדבר אף שלבו כל עמו, וצריך לכוון לבו. והוא לא הוצרך מעולם לה, שמעשה לא היה במחשבתו דבר אחר רק השי' נוכח עינו, ולא היה מדבר אלא מכדבר לפני המלך מלכי המלכים לעולם, ויום אחד הוצרך לכך שהיו לו מחשבות מטרידות. וכן איך אמוראי שם שגרהרו בדבר אחר, היינו בעת שאירע להם טירדא מן השמים עד שהוצרכו כוונה, אבל תמיד לא צריכי כוונה כלל דממילא צעק לבם אל ה' בעת התפילה, כמי שאינו בעל דמיון. ע"ש. וכך יש לפרש בהא דראשו כרע מאליו, שפעולה טבעית היא לו כענין שאמרו בדהמ"ע עה"פ השבת דרבי - שהיו רגלי מוליכות אותו לביהמ"ד.

יב ודעת התוס' פירש שם (ר"ג) שנקטו לפרש שלא היה אפשר לו להמלט בכל התפילה כולה משום ניצוץ מחשבה זרה, שכמעט ואי אפשר להנצל ממחשבות זרות והרהור שחין מרצון השי' בתפילה. ע"ש באורך, ולפי שני הפירושים אין קו משם על הגר"ח. ועי' נמנת שלמה סוס"א.

יג הבאור-הלכה שהקשה, הולך לשיטתו שפסק במשנ"ב כדברי הטור ועי' הגר"ח שאם משער שאפילו באבות לא יכין - לא יתפלל כלל (וכדברי התוס' ברכות לד:). ונראה שכן נקטו גם בדעת הרמב"ם, דא"כ לא הוה שותקי. ולפירושים י"ל דהרמב"ם תני כפ"ד והדר מפרש בפ"י. ומה שכתב בפ"ד תפילה בלא כוונה אינה תפילה - היינו בלא כוונה כלל, אף לא באבות. [ומה שכתב שם כיצד היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה: י"ל הדיוט מלבד כוונת הדברים שהיא הכוונה הפשוטה, וגם כוונה זו נשמעת מכלל שיהי העומד בפני מלך אינו מוציא מפיו דברים ואין לבו עליון. וכן מבואר בטוש"ע סי' צח שהכלילו שתי הכוונות יחד. ועוד היה נראה - לולא דברי הה"א - דכוונה שאמרו בברכה אחת היינו גם כן כוונה דעומד לפני מלך ולא דווקא כוונת המלים (ונ"מ) לאדם שאינו יודע לפרש כל הברכה ומ"מ יש לו כוונה כללית דעומד לפני ד', שאם עכ"פ באבות יש לו כוונה זו - מתפלל]. והואיל והיא תחילת התפילה, הצריכו שלכל הפחות יכוון בה שעומד הוא בתפילה לפני ד'. ונראה שלכך נקטה הברייתא 'באחת' ולא פירשה באבות ולכאורה היא תיבוא. אך אם אין מדובר על כוונת המלים אלא על כוונה כללית דתפילה ניהא, דבעצם לא נשתנתה ברכה זו ומשאר ברכות אלא שצריך עכ"פ בברכה אחת כוונה כללית דעומד בתפילה, ופירש רב ספרא דמסתברא דאיתה ברכה צריכה להיות הברכה הראשונה, והברייתא לא פירשה כן דמלתא דסברא הוא. יע"ש בגמרא וברשי"ן].

בגבולות ידועים; בזמנים קבועים, ובכוונה מסויימת [כמו דין הקרבן שנפסל במחשבה זרה המעורבת בו. ע' טשו"ע צה,ד], אבל לענין חלק בקשת הרחמים י"ל שכל שיודע שעומד לפני המלך ומתפלל אליו, יש כאן בקשת רחמים גם אם אינו יודע פירוש המלות [וביותר מוטעם הדבר דהא בברכת אבות גופא אין בקשת רחמים, וע"כ דכוונה זו אינה משום לתא דבקשת רחמים]. וזהו הטעם למה שכתב הגר"ח שאעפ"י שיודע שלא יכוין באבות, לא ייבטל מן התפילה, הגם שאם חיסר כוונה זו צריך לחזור ולהתפלל - כי אמנם לא יצא ידי חובת-תפילה-דכנגד-תמידין אבל עדיין עומדת וקיימת תקנת תפילה משום רחמי. והוא הוא טעמא דהחיי-אדם שגם אם נמצא באמצע תפילתו וזוכר שלא כיוון באבות - ימשיך להתפלל, כי אין ברכתיו לבטלה, דעכ"פ מקיים דין תפילה מצד היותה רחמיא.

ו ויש ליישב בזה סברת המג"א (תקצג סק"ג) שדייק מזה דאמרינן ברכות של ראש השנה מעכבות זו את זו, משמע דבשאר ימות השנה אם יודע ברכה אחת - יאמרנה, ואין הברכות מעכבות זו זו. [ותמיהו על כך אחרונים. וע' במשנ"ב ובאה"ל שם שגם להמג"א הוא רק רחמי בעלמא אבל אינו יוצא בזה כלל, דאפילו אם דילג רק ברכה אחת קיימא לן שצריך לחזור ולומר כולן כסדר שניתקנו, וכל שכן בזה]. ובקהלות יעקב (ברכות יז) הקשה מדברי הרא"ש (בסוף ר"ה) שכתב לחלוק על דעת הסוברים שהיחיד בתפלת הלחש של מוסף ראש השנה אומר שבע ברכות, הלא כיון שתקנו תשע ברכות במוסף זה, היאך אפשר לדלג מהן שתים והלא הוי כשבע של שבת שאם חיסר אחת מהן יהיו כולן לבטלה. - הרי מבואר ברא"ש שיש איסור ברכה לבטלה למי שמחסר בברכות התפילה שתקנו חכמים. ור"ה אמר לא קשיא, דהלא הרא"ש במוסף מיירי, והרי יסוד דברי המג"א משום דתפילה רחמי נינהו, ומבואר בתוס' הג"ל שתפילת מוסף שונה בזה משאר תפילות שכל ייסודה רק משום הקרבן - הלכך בתפילה זו בלבד אמר הרא"ש שאם מחסר ברכה אחת כל ברכתיו לבטלה, משא"כ בשאר תפילות שאבות תיקנום, יש בהן קיום דין דרחמי גם אם חיסר מהן כמה ברכות, לדעת המג"א.

כ אם כי י"ל דפירוש רחמי - שהתפילה מעוררת רחמים, ולא דוקא בבקשה. וודאי איכא עוררות רחמים בהזכרת האבות, וכענין דאמרינן בתענית 'אמר משיב רוח' - ונשב רוחא, הרי דבהזכרה בלבד כבר עורר רחמים, וכפי שכתב דקדוקי בזה. אך בתר"י (פ"ד דברכות ד"ה טעה) משמע דרחמים היינו בקשה דוקא. יש להוסיף טעם אחר בהא דכוונת ברכת אבות מעכבת משום חלק העבודה - דנראה דעיקר העבודה שבתפילה הוא בחלק ההודאה והשבח ולא בבקשת צרכים, כשם שבמקדש שרים ומנגנים ומודים ומתנודים לפני המלך, וכדאמרינן במגילה (יח). עבודה והודאה חדא מלתא היא, דהיינו טעמא דרצה סמוכה למודים, ע"ש. ועל כן הכוונה בברכת אבות שהיא תחילת השבח, ויש ראשונים שגורסים ברכת מודים - דדוקא הן מעכבות, שהן עיקר העבודה שבתפילה. והיינו נמי טעמא דההשתחוואות שבתפילה הן בראשונה תחילה וסוף ובהודאה תחילה וסוף. וכדברי הרמב"ן (ואתחנן ויג) על 'ואתו תעבוד' - ודרשו בספרי עבדו במקדשו: לעבדו במקדש קרבנות ובשיר ובהשתחוואות שם, כי זה יקרא עבודה. [וגם ההקדמה גופא, אמרו (ויק"ר ט) לעת"ל כל הקרבנות בטלים קרבן תודה אינו בטל, כל התפלות בטלות ההודאה אינה בטלה, הרי שזה עיקר העבודה].

כא ולפי"ז יצא לכאורה שלפ"מ שכתבו התוס' דתפילת מוסף שאינה רחמי אלא היא כנגד הקרבן - אם לא כיוון פירוש המלות ב'אבות' לא ימשיך. וכן אם יודע שלא יכוין - לא יתפלל. אלא שיי"ל לענין זה דלא פלוג חכמים [הגם שלענין תשלומין לא אמרינן כן], דס"ס לאחר שנתקנה הלא יש בה גם בקשת רחמים על השבת הקרבנות וכד', הלכך אין זה כמבשר ברכות לבטלה. עוד נראה שישא לכאורה שהמחסר כוונת אבות, הגם שמדינא חוזר ומתפלל אבל תפילת תשלומין אינו מתפלל, שהרי לפי המבואר יצא ידי תפילה משום רחמי, ורק מדין עבודה לא יצא והרי לעבודה ליכא תשלומין. ודומיא דמי שהתפלל לאחר ד' שעות דודאי אין מתפלל תו תפילת תשלומין על שהחסר חובת תפילה במונה, שהרי כבר קיים חובת תפילת שחרית. ואם כי יש מקום לחלק ביניהם אך לפי המבואר בפנים מסתבר יותר שאין כאן דין תשלומין. [ובהגם מובנת דעת האומרים (ע' מרכה"מ עפ"י הרמב"ם) שהמתפלל תפילה קצרה במקום סכנה אינו מתפלל תשלומין - הרי שיצא ידי חובת תפילה בזה, הגם שאין כאן י"ח ברכות ושאר דיני תפילה - אלא דמי"א איכא דין תפילת רחמי עולה].

עבודת ישראל עמך. הרי שתי הפנים של התפילה: בקשת רחמים, והעבודה.

ונראה שהם הן שתי גדרי התקנות שבתפילה הנ"ל שכתבו האחרונים בדעת הרמב"ם; תפילות אבות תקנום - היינו בקשת רחמים. ותפילות כנגד תמידין תקנום - זהו חלק העבודה שבתפילה. כלומר מלבד מה שתקנו האבות להתפלל ולבקש רחמים שחרית מנחה וערבית, נתנו חכמים לתפילה גדר נוסף של 'עבודה'. ומצד הגדר הזה של העבודה שבתפילה, מוגבלים זמני התפילות לזמן הקרבנות שכנגדן.

ואם כן לאחר ד' שעות לרבי יהודה, נהי דאין זו תפילה בזמנה כתקנת חכמים כנגד תמידין, מ"מ חובת תפילה ד'אבות תקנום מיהא איכא, שהרי כל עוד לא הגיע זמן מנחה הרי זו תפילת שחרית, אלא שאינה בזמן הקרבן.

והנה בגמרא מבואר שהמתפלל תפילת תשלומין נותנים לו שכר תפילה אבל לא שכר תפילה בזמנה, כזכור. ועוד אמרו שם: טעה ולא התפלל מנחה מתפלל ערבית שתיים, ומפרשינן אעפ"י שתפילה במקום קרבן היא וכיון דעבר יומו בטל קרבנו, מ"מ כיון דצלותא רחמי היא, כל אימת דבעי מצלי ואזיל. ולפי האמור לעיל מתפרשים הדברים כך: אמנם מדין 'עבודה' שבתפילה אין לה תשלומין, שהרי תקנודו כנגד הקרבן וקרבן שעבר זמנו בטל קרבנו, אבל משום חלק ה'רחמי' שבתפילה - שיסודו כבר מתיקון האבות - מצד זה נתנו דין תשלומין אף שלא בזמנה [ועיקר הדבר ברמיזת דברים כתב באור שמח שם א,ה]. וזהו 'שכר תפילה' שיש לו, הגם שאין לו שכר 'תפילה בזמנה' - משום תיקון התפילה דאבות.

ומזבן אם כן דמהך דינא גופא הוציאו הרי"ף והרמב"ם שיש מקום לתפילה לאחר ארבע שעות הגם שאינה תפילה בזמנה, כי אמנם את חלק העבודה שבתפילה שתקנו כנגד הקרבן הפסיד, אבל מ"מ מצד תקנת בקשת רחמים שהוא מתיקון האבות ואינו מוגבל לזמן התמידין, שפיר דמי להתפלל עד חצות, שעדיין שם תפילת שחרית עליה. יט

והדברים מוכחים ומתבהרים בדברי התוס' (כו. ד"ה איבעיא), שאין תשלומין לתפילת המוסף כיון שהיא כנגד קרבן המוסף נתקנה, משום 'ונשלמה פרים שפתינו' - ודאי עבר זמנו בטל קרבנו, ולא דמי לשאר תפלות דרחמיני נינהו. וצ"ב הלא גם שאר תפילות כנגד תמידין נתקנו - אלא ודאי כוונתם דבשאר תפילות הלא איכא החלק דתיקון האבות שאינו מוגבל לזמן הקרבנות, משא"כ תפילת מוסף דלא תיקונה האבות אלא כל עיקרה ניתקנה כנגד הקרבן אליבא דכו"ע כמבואר בגמרא, הלכך אם עבר זמנה שוב אין לה תשלומין, כי כאמור דין 'תשלומין' נובע רק מצד תיקון התפילה של האבות של בקשת רחמים.

זכיו"ב יש לומר לענין דין הכוונה; מה שאם חיסר כוונה בברכת אבות לא יצא ידי חובתו וחוזר ומתפלל, זהו רק לענין חלק העבודה שבתפילה, שקבעו חכמים את גדרי העבודה ותחמוה

יש לפי הסבר זה א"ש דברי הרמב"ם 'ואם עבר אור טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום יצא ידי חובת תפילה' - דלבתר חצות ודאי אין זו שעת שחרית. וא"צ להידחק כמוש"כ הכס"מ דלאו דוקא חצות אלא הוא הדין חצי שעה שלאחר חצות כיון דלא מטא זמן תפילת המנחה. אך יל"ע בעיקר הדבר מהסוגיא בברכות כו. וברש"י דמשמע דלר' יהודה סתם 'בוקר' אינו אלא עד ד' שעות. וא"כ מסתבר לכאורה דלדידיה אין זו 'תפילת שחרית' אחר ד' שעות.

לחלק של העבודה של התפילה תקנו תשלומין, ושאינו מוסף שכל עיקרו הוא מפני הקרבן לא תקנו, משא"כ לשאר התפילות תקנו תשלומין גם לחלק העבודה שבתפילה.

ואם כן הרי לא קשיא מהנך תרי דינים דמשמע שחסרון יעו"י אינו חסרון בעיקר התפילה, שהרי כן הוא באמת מצד הך דינא דרחמי, ועל כן בספק הזכיר יעו"י אינו חוזר ומתפלל, דהא דהמסופק אם התפלל חוזר ומתפלל זהו מצד דרחמי ניהו, כדאמרינן (בדף כא.) בטעם דין זה משום דלוואי ויתפלל אדם כל היום כולו, משא"כ כאן שבעצם ביקש רחמים ורק משום הטופס הקבוע דעבודה חסר, הלכך דיינינן ליה כשאר ספק דרבנן דאינו חוזר²¹. וכן לענין דינא דיוצא מש"צ, הרי כבר הביא הר"ן בסוף ר"ה מהירושלמי, בטעם הדבר שאין הש"צ מוציא את הבקי בתפילה, משום דרחמי ניהו. וא"כ זה שכבר התפלל ולא החסיר בבקשת רחמים שבתפילה אלא חסרון הזכרה בעלמא, שפיר יוצא מש"צ. ונתיישב הכל כמין חומר.

ובזה יתבאר דברי תלמיד הר' יונה אשר נראים על פניהם מחוסרי פשר; לאחר שהביא דברי התוס' שאין תשלומין לתפילת מוסף משום שהיא כנגד הקרבן ואינה בקשת רחמים, כתב: 'זמזה הטעם אומרים גם כן שאם טעה ולא הזכיר של ראש חדש במנחה ולא נזכר ביום - אינו מתפלל בערב שתיים'. ומה ענין שני הדינים זל"ו, הלא הכא טעמא הוא משום דאין תשלומין לתפילה לאחר זמנה בתפילה שכנגד קרבן, והכא טעמא אחרת הוא שלא ירוויח כלום בחזרתו²². אך לפי המוסבר הדברים נהירים ומזהירים, דטעמיה דרבנן יהודה הוא רק משום ההנחה שאין תשלומין לדין עבודה שבתפילה אלא רק משום היותה רחמי, דדוקא משום כך אמרינן שאעפ"י שהחסיר במטבע התפילה בכך שלא אמר יעלה ויבוא אינו חוזר ומתפלל, אבל אילו היה דין תשלומין אף במוסף, כלומר שאף מצד העבודה שבתפילה תקנו דין תשלומין, כשהחסיר יעו"י במנחה בדין היה לחזור ולהתפלל בלילה דהא החסיר ממטבע התפילה וכאילו לא התפלל - אך כיון דאמרינן דדין תשלומין הוא רק בתפילת רחמי משום שזמן בקשת רחמים אינו עובר, לכך אינו חוזר בלילה משום חסרון יעו"י כי כבר קיים דין רחמי בעצם התפילה הגם שחסיר יעו"י.

א וכיוצא בדבר אתה אומר לענין דין נוסף: עמידה בתפילה. מבואר בשו"ע (צד, ט עפ"י התוס' ועוד) שמי שאינו יכול לעמוד בתפילה - מתפלל מיושב, וכן המהלך בדרך ואינו יכול לעצור - מתפלל בהילוכו. וכשיוכל אחר כך להתפלל בעמידה טרם עבר זמן התפילה - צריך לחזור ולהתפלל מעומד [ולדינא הסכימו האחרונים שא"צ לחזור ולהתפלל בתורת חובה רק בתורת נדבה אם הוא בטוח שיכוין לבו בתפילתו. ע' מושנ"ב]. וקשה, הלא כיון שלא יצא ידי חובת תפילה בישיבה - שהרי צריך לחזור - אמאי מתפלל בצורה זו, והרי ברכותיו הן לבטלה. וכבר עמד על כך בשו"ת פרי יצחק (ה"ב א), והוכיח מכאן שאף שאין התפילה נעשית ככל דיניה המעכבים, מכל מקום תפילה היא ואין הברכות לבטלה. והביא דוגמא לדבר מתפילה בלא כוונה, שאין ברכותיו לבטלה (יעו"ש הוכחותיו). וכתב לפי"ז שאם רואה שיעבור זמן תפילה, מתפלל אפילו משער בעצמו שלא יכוון באבות. ובאור הדברים ככל הנ"ל, שאף תפילה שאינה כמצוותה וכתיקונה - תפילה היא, משום דתפילה רחמי. ורק משום גדר העבודה שבתפילה הצריכו כוונת פירוש המלות לעכב, וכן עמידה [דומיא דעבודה - כדאיתא בטשו"ע צח, ד], וכן זמן קצוב ומוגבל כזמני הקרבנות. [ואולם הכוונה שעומד לפני ד' מעכבת גם בדין רחמי, וכהסבר הגר"ח שאם אינו מכוון כן הרי זה כמתעסק ואין זה מעשה תפילה כלל].²²

ב ומעתה יש לתרץ הסתירות דלעיל בענין גדר הזכרת יעלה ויבוא, דלעולם חשיבין ל'יעלה ויבוא' מגוף מטבע התפילה לכולי עלמא [וכמו שנוכח בסמוך], אך נראה שזה אמור רק כלפי חלק העבודה שבתפילה [והלא הזכרה זו באה בברכת העבודה, משום שקדושת היום באה לידי ביטוי רק בעבודת המקדש], אבל מצד מה שתפלות אבות תקנו משום רחמי, בזה מסתבר שאין דנים חסרון יעו"י כמחסר ברכה מי"ח ברכות. הלכך סובר הר' יהודה שאין בזה דין תשלומין, שהרי מצד פן העבודה נתבאר דליכא תשלומין כלל, דעבר יומו בטל קרבנו, ומצד פן ד'רחמי' הרי לא החסיר מגוף התפילה אלא החסיר הזכרה, הלכך כיון שבין כך אינו מזכיר מה ירויח בחזרתו. [משא"כ באותו היום גופא (או כשגם למחר ראש חדש. ע' במושנ"ב), הואיל ובחזרתו יזכיר, שפיר איכא דין תשלומין כלפי חלק ההזכרה שבתפילה שהחסיר].²² וחכמי פרובנס סוברים שגם

כב אמנם גם בלאו דין העבודה צריך לכתחילה לעמוד [וכמו בתפילת השחר לאחר ד' שעות], כדכתב באברהם 'עודנו עמד'. אלא דמ"מ משום דרחמי ניהו אין לבטל התפילה משום חסרון עמידה. ויש לצדד לפי האמור שבתפילת מוסף לא יתפלל בישיבה או בחליכה גם במקום דלא אפשר, דלאו רחמי ניהו ומלה רק כנגד העבודה ניתקנה - לדעת השו"ע שחסרון עמידה מעכב. ואין זה מוכרח.

כג ויש לסייע לסברא זו, והנה מבואר בתוס' ושו"ע שם שבדברי הר' יהודה אמורים גם בטעה במנחה דשבת והתפלל י"ח ולא הזכיר של שבת, שאינו משלים כמוצ"ש. ולפי הסברא המקובלת דהיינו משום הזכרה מעין המאורע אינה מומטבע התפילה, צ"ל שאף הברכה האמצעית של שבת נחשבת הזכרה. וזה דבר קשה בסברא. [עוד הרי לפי"ז נימא דאף אם התפלל בשבת רק שלש ראשונות ושלוש אחרונות לא ישלים כמוצ"ש, שהרי לא החסיר אלא הזכרה. ואין הדעת נותנת כן. אם כי י"ל דהכא ודאי חסרון מטבע איכא שאין שם ברכה אמצעית כלל]. אבל לפי הסברא האמורה אתי שפיר, [שאמנם אם לא התפלל כלל באמצע, הרי אין כאן תפילה, אף לא מצד בקשת רחמים, ודאי חייב בתשלומין, משא"כ כשהתפלל תפילת חול] דאיכא עכ"פ תפילת רחמים, הגם דמצד פן העבודה החסיר בעיקר המטבע, מ"מ אינו משלים.

כד ובה מוטעם היטב הא דכתבו הטור והרמ"א (קיד, ו) שכמעט של הזכרת נשמים ושאלתם באופן שחזור, אין חילוק בין יחיד לציבור. ומשמע שאינו יוצא מהש"צ [ודלא כמושמעות התוס' בר"ה לד:]. דלא כמוש"כ השו"ע לענין יעלה-ויבוא. ומאי שנא - אלא שהזכרת נשם ושאלתו הוא מגוף המטבע (כדברי הגר"ח) אף לענין רחמי, שכן נקבע הנוסח בימות הגשמים, משא"כ כ'יעו"י.

כה לכאן י"ל בפשוטו שיסוד הטעם אחד בשניהם, שאין מרויח כלום בתשלומין, דהיינו טעמא שאין תשלומין למוסף כיון שכבר עבר זמן המוסף ואין מן להשלים.

